

TURINYS

IVADAS

TEKSTŲ TIPAI IR ŽANRAI

6

V SKYRIUS

SINTAKSĖ IR SKYRYBA. ŽODŽIŲ JUNGINYS IR SAKINYS

8

1. Iliustracinės medžiagos paskirtis skirtingų stilių tekstuose 10
2. Sintaksės ir skyrybos samprata. Sintaksės ryšys su kalbos kultūra 14
3. Žodžių junginys. Prijungiamieji žodžių junginiai, jų pagrindinis ir priklausomasis žodžiai 17
4. Pagrindinio ir priklausomojo žodžių jungimo būdai: valdymas, derinimas ir šliejimas 19
5. Veiksmazodiniai, daiktavardiniai ir būdvardiniai žodžių junginiai 21
6. Linksniai, valdomi veiksmazodžių ir būdvardžių 24
7. Žodžių junginiai, sudaryti abipusės sąsajos ir sudedamuoju ryšiais 26
8. Sakinys. Sakiniai pagal sakymo tikslą ir būdą: tiesioginiai, klausiamieji ir skatinamieji. Šaukiamieji sakiniai 28
9. Vientisiniai ir sudėtiniai sakiniai 31
10. Kalbos bendraamžiams rengimas 35
- Ką atradote? 38
- Pasitikrinkite! 40

VI SKYRIUS

SINTAKSĖ IR SKYRYBA. SAKINIO DALYS

42

1. Informacijos šaltinių bei atraminių tekstų nurodymas ir citavimas 44
2. Vientisinis sakinys. Sakinio dalies samprata. Pagrindinės ir antrininkės sakinio dalys 46
- 3–4. Išplėstiniai ir neišplėstiniai, asmeniniai ir beasmeniniai sakiniai. Nepilnieji sakiniai 48
5. Veiksny 50
6. Tarinys. Grynasis tarinys 52
7. Sudurtinis tarinys 54
8. Suvestinis ir mišrusis tariniai 56
9. Papildinys 58
10. Aplinkybės, jų rūšys. Vietos ir laiko aplinkybės 60
11. Būdo ir kiekybės aplinkybės 62
12. Priežasties ir sąlygos aplinkybės 64
13. Nuolaidos ir tikslo aplinkybės 66
- 14–15. Išplėstinės dalyvinės, pusdalyvinės ir padalyvinės aplinkybės, jų skyryba 68

16. Pažyminys 70
- 17–18. Derinamieji ir nederinamieji pažyminiai, jų skyryba 71
19. Išskirtiniai pažyminiai ir jų skyryba 75
- 20–21. Priedėlio samprata, jo reiškinimas ir jo skyryba 77
22. Straipsnis 80
- Ką atradote? 82
- Pasitikrinkite! 84

VII SKYRIUS

VIENARŪŠĖS IR AIŠKINAMOSIOS SAKINIO DALYS

86

1. Planavimo būdai ir rašymo etapai 88
2. Įvairių tekstų kūrimas panaudojant informacines technologijas 91
3. Vienarūšės sakinio dalys 93
- 4–5. Vienarūšių sakinio dalių skyryba 95
6. Aiškinamosios sakinio dalys 97
- 7–8. Aiškinamųjų sakinio dalių skyryba 99
- 9–10. Kelių vienarūšių aiškinamųjų sakinio dalių, einančių po apibendrinamojo žodžio, skyryba 101
11. Kelių vienarūšių aiškinamųjų sakinio dalių, einančių prieš apibendrinamąjį žodį, skyryba 103
12. Lyginamieji posakiai, jų skyryba 104
13. Informacinės technologijos ir tekstas 106
- Ką atradote? 108
- Pasitikrinkite! 110

VIII SKYRIUS

ĮTERPINIAI IR KREIPINIAI

112

1. Faktas ir nuomonė tekste 114
- 2–3. Įterpiniai. Įterpinių skyryba 117
4. Galimybė suteikti žodžiams įterptinį pobūdį 119
5. Kreipinys. Jo vartojimas ir skyryba 121
6. Recenzija 123
- Ką atradote? 126
- Pasitikrinkite! 128
- Atradimų žemėlapis 130
- Priedai 131
- Tekstų šaltiniai 140

V SKYRIUS

SINTAKSĖ IR SKYRYBA. ŽODŽIŲ JUNGINYS IR SAKINYS

KAIP SINTAKSĖ SUSIJUSI SU KALBOS ĮTAIGUMU?

KAIP ĮTAIGIAI REIŠTI SAVO MINTIS?

KĄ ATRASITE mokydami šio skyriaus pamokų, panaudosite rengdami **VIEŠĄJĄ KALBĄ** (žr. p. 39).

1 PRISIMINKITE.

- 1 Kuo **viešasis kalbėjimas** skiriasi nuo **pokalbio**?
- 2 Kuo skiriasi sakymas ir kalbėjimas, klausymas ir girdėjimas?
- 3 Kokie yra kalbos **planavimo** principai?
- 4 Kuo svarbios kalbos **įžanga** ir **pabaiga**?
- 5 Kaip pagrįsti **teiginius**?
- 6 Kaip formuojama **pagrindinė mintis**?

- 1 Suformuluokite **temą**, numatykite kalbos **tikslą**, nustatykite, kam, kada ir kur kalbėsite, ką norėtumėte pasakyti (parenkite kalbos projektą).
- 2 Rinkite medžiagą.
- 3 Planuokite kalbos **dėstymą** – pagrindinę jos dalį.
- 4 Rinkite **įžangą** ir **pabaigą**.
- 5 Kurkite kalbos tekstą. Jei reikia, ieškokite papildomos medžiagos.

3 TYRINĖKITE.

- 1 Kokiomis **stilistinėmis** ypatybėmis turėtų pasižymėti konkreči kalba?
- 2 Kas padeda ir kenkia kalbos **glaustumui** ir **gyvumui**?
- 3 Koku tikslu vartojamos **kalbinės raiškos priemonės**?
- 4 Kaip klausytojui perteikti sudėtingus dalykus?
- 5 Kaip sintaksės ir kalbos kultūros išmanymas gali padėti kalbos įtaigumui?
- 6 Kaip nuo temos, tikslo ir adresato priklauso **funkcinis kalbos stilius**?

2 PLANUOKITE VEIKLAS.

4 REMKITĖS PAMOKOSE ĮGYTOMIS SINTAKSĖS ŽINIOMIS.

- 1 **Publicistinis** tekstas turi būti ne tik logiškas, tikslus, dalykiškas, bet ir įtaigus, emocionalus, vaizdingas; jame išsakomas autoriaus požiūris ir nuomonė.
- 2 **Meninio** stiliaus tekstai kuriami vaizdinga, metaforiška kalba, kurioje atsiskleidžia savitas autoriaus kalbėjimo būdas – individualumas.
- 3 **Dalykiniam** stiliui būdingas oficialumas, kalbama objektyviai, nedera reikšti emocijų.

6 MOKYKITĖS ĮVEIKTI JAUDULĮ.

- 1 Įžangoje pasakykite, apie ką kalbėsite.
- 2 Dėstymo dalyje nenukrypkite nuo temos, kalbą iliustruokite įdomiais pavyzdžiais.
- 3 Pabaigoje apibendrinkite tai, apie ką kalbėjote.
- 4 Kalbėdami **aiškiai tarkite garsus, taisyklingai kirčiuokite**.
- 5 Pasirinkite tinkamą **tempą**, neskubėkite.
- 6 Kiekvieną mintį ir jausmą išreikškite tinkama **intonacija** (prisiminkite, kokia intonacija būdinga tiesioginiams, klausiamiesiems, skatinamiesiems, šaukiamiesiems sakiniams, kreipiniams).
- 7 **Nedarykite gramatikos ir žodyno klaidų.**

5 PAISYKITE PASIRINKTO STILIAUS KALBOS REIKALAVIMŲ.

- 1 Repetuo­kite kalbą.
- 2 Pasitikėkite savimi. Supraskite, kad jaudintis natūralu, ir negalvokite apie tai.
- 3 Ieškokite būdų baimei įveikti – mokėjimas paslėpti nedrąsą mažina ir patį jaudinimąsi.
- 4 Pradėkite tvirtai, garsiai, drąsiai – niekas taip nenuramina kalbėtojo, kaip pirmieji jo paties tinkamai pasakyti sakiniai.

7 ĮTAIGIAI REIŠKITE SAVO MINTIS.

PAKARTOSITE:

- kas yra sintaksė, sakiny­s ir žodžių junginys,
- kokios yra paprasčiausios vientisinio ir sudėtinio sakinių skyrybos taisyklės.

SUŽINOSITE:

- kokie yra kalbos iliustravimo tipai,
- kokie yra žodžių jungimo būdai.

IŠMOKSITE:

- taisyklingai vartoti linksnius, valdomus veiksmažodžių ir būdvardžių.

KURSITE:

- viešąją kalbą pasirinkta tema ir stiliumi.

ATRASITE:

- kaip nuo temos, tikslo, adresato priklauso kalbos stilius.

PASITIKRINSITE:

- ar gebate taikyti sintaksės žinias atlikdami užduotis raštu bei žodžiu ir įtaigiai reikšti mintis kalbėdami bendraamžiams.

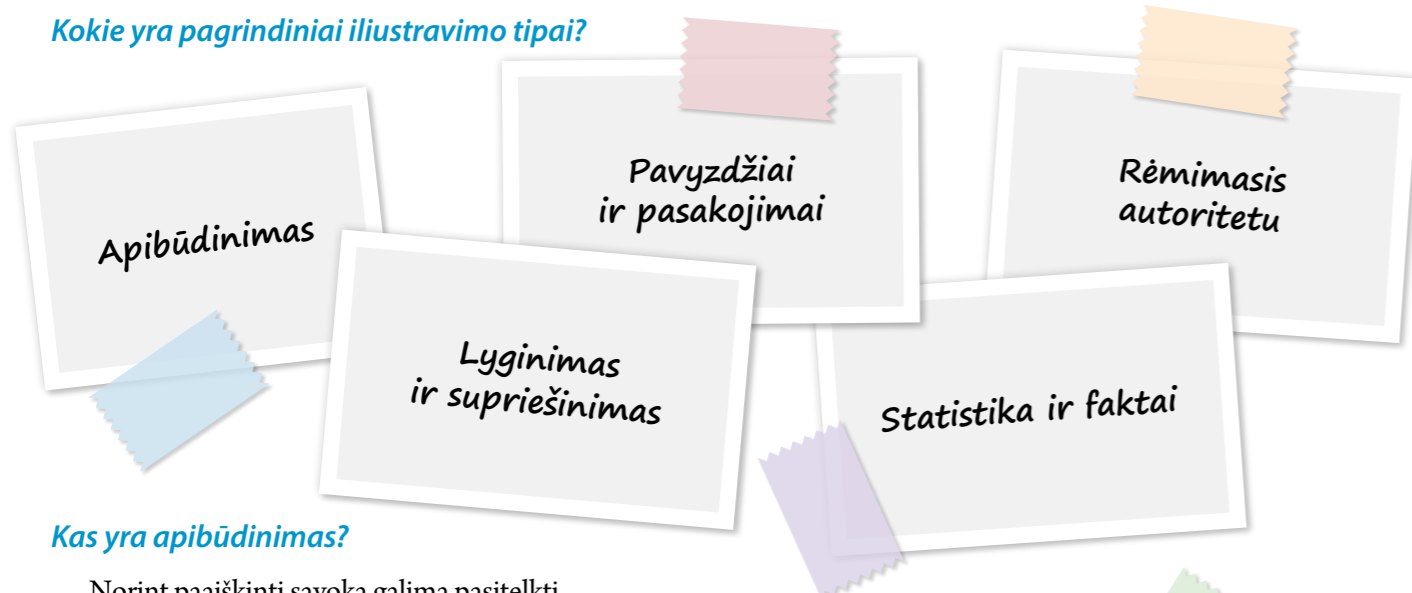
1. ILIUSTRACINĖS MEDŽIAGOS PASKIRTIS SKIRTINGŲ STILIŲ TEKSTUOSE

Neretai pastebime, kad žmonės išsako savo nuomonę, įspūdžius, bet neįstengia jų apibendrinti arba pasako teiginį, kurio nesugeba paaiškinti ar pagrįsti¹. Kaip teigia retorikos specialistai, būtent iliustracinė medžiaga skiria gerą kalbą nuo prastos. Todėl reikia susipažinti su pagrindiniais iliustravimo tipais ir išmokti jais naudotis.

🔑 **Iliustruoti** – 1) leidinius puošti paveikslais, piešiniais, grafikos darbais; 2) mintis aiškinti pavyzdžiais, faktais.

Kokie yra pagrindiniai iliustravimo tipai?

Kas yra apibūdinimas?

- Norint paaiškinti sąvoką galima pasitelkti
- jos apibrėžtį,
 - paaiškinimą iš žodyno,
 - sinonimą,
 - kontrastinę sąvoką.

Mokantis šio iliustravimo būdo reikėtų parinkti keletą sąvokų ir jas paaiškinti. Sąvokų apibūdinimą galima rasti įvairiuose žinyuose, žodynuose, pavyzdžiui, **optimizmas**: 1) polinkis pastebėti teigiamas gyvenimo puses, pozityviai vertinti realybę; 2) filosofinis požiūris, priešingas pesimizmui, pagal kurį egzistuojantis pasaulis yra geriausias iš visų galimų ir racionaliai sutvarkytas, gyvenimas yra geras ir gražus, jame galima pasiekti laimę ir moralinį tobulumą (<https://www.lietuviuzodynas.lt/terminai/Optimizmas>).

¹ **Paagrįsti** – duoti pagrindą, paremti.

Kada praverčia lyginimas?

Jeigu dalykas gali tapti akivaizdesnis palygintas su kitu, reikia lyginti.

- 🔑 **Lyginimo taisyklės:**
- paaiškinti klausytojams, kas lyginama ir kodėl;
 - panašumą ar kontrastą iliustruoti pavyzdžiu;
 - gestais parodyti vieną ir kitą lyginimo dalis.

Kaip iliustruoti mintis pavyzdžiais ir pasakojimais?

Kaip rodo tyrimai, konkretūs pavyzdžiai turi daugiau įtakos klausytojų įsitikinimams ir veiklai negu bet kuri kita iliustracinė medžiaga. Be pavyzdžių mintys atrodo blankios ir miglotos.

Pavyzdžiais galima paaiškinti bet kurį bendrą teiginį. Jie pagrindžia, sudomina ir įtikina. Ypač įtikinami yra kalbėtojo asmeninės patirties pavyzdžiai, tai yra pasakojimas iš pirmų lūpų, kaip antai:

„Kai kas mano, kad norint būti sveikiems, aktyviems, tvirtiems reikia daug valgyti. Ne, tai klaida.“

Teiginys

Jūs galite padaryti tokį bandymą: kramtykite kiekvieną kąsnį kaip galima ilgiau, kol maistas visiškai ištirps burnoje, ir pastebėsite, kad net ir labai mažai valgę ne vieną valandą turite jėgų. Aš kalbu jums apie šį eksperimentą todėl, kad pats taip neretai darydavau būdamas jaunas. Studijuodamas aš buvau labai neturtingas ir dažnai neturėdavau ko valgyti, bet sykį pastebėjau, kad kramtydamas maistą labai ilgai jaučiuosi sotėnis, nei būčiau valgęs įprastiniu ritmu.

Asmeninė autoriaus patirtis

Supratau, kad maistas turi energiją, kurią dar nesugebame išlaisvinti ir panaudoti.“ (Omrmas Mikaelis Aivanovas, Harmonija ir sveikata)

Išvada

Rėmimasis pavyzdžiu yra vienas lengviausių aiškinimo būdų. Kiekvieną teiginį galima pagrįsti vienu išplėstu pavyzdžiu arba keliais trumpais pavyzdžiais – pavyzdžių serija:

„Dykuma pulsuoja tarsi pati Amžinybė. <...> Pirmiausia pasirodo faraonai, vergai, žyniai, balzamuotojai, kapų plėšikai, pralekia palestiniečiai, žydai ir sirai, žvalgosi graikų keliautojai, įspūdžius užrašinėja Herodotas, trumpam pasirodo romėnai <...>. Praskrieja, sparnuoti tikėjimu, viltimi ir regėjimais, pirmieji krikščionys, užklysta kryžiuočiai ir Gralio taurės ieškotojai <...>, siekti pagoniškų savo tikslų skuba misionieriai, ištisos beduinų kartos ant kupranugarių linguoja iš gimimo į mirtį.“

Jurga Ivanauskaitė, Kelionių alchemija

Savotiški pavyzdžiai yra pasakojimai ir anekdotai. Pasakojimas – vienas iš dėmesio palaikymo būdų, jis turi būti pateiktas kuo išraiškingiau. Tas atsitikimas nebūtinai turi būti įvykęs. Galima pasakoti ir įsivaizduojamą atsitikimą pagal modelį „kas būtų, jeigu“.

- 🔑 **Pavyzdžių naudojimo taisyklės:**
- rasti tipiškus, aiškius ir įdomius pavyzdžius;
 - pasirinkti tokį pavyzdį, kuris išaiškintų ir sustiprintų mintį;
 - paaiškinti klausytojams, kad tai pavyzdys („pavyzdžiui“, „ši istorija yra puikus pavyzdys, kaip reikia ar nereikia“, „mes tai galime suprasti pasitelkę tokį pavyzdį“);
 - jei yra laiko, pateikti daugiau negu vieną pavyzdį.

2. VIENTISINIS SAKINYS. SAKINIO DALIES SAMPRATA. PAGRINDINĖS IR ANTRININĖS SAKINIO DALYS

Kiekvienas tekstas sudaromas iš sakinių. Nuo sakinių sandaros, jų tarpusavio sąsajos priklauso teksto prasmė.

Koks sakiny yra vientisinis?

Sakinys – mažiausias bendravimo vienetas, sudarytas iš gramatiškai susijusių žodžių grupės, turinčios baigtinę mintį.

Sakinio ribas šnekamojoje kalboje rodo **intonacija**, o rašomojoje – **skrybės ženklai** (taškas, klaustukas, šauktukas, daugtaškis).

Sakiniai skirstomi:

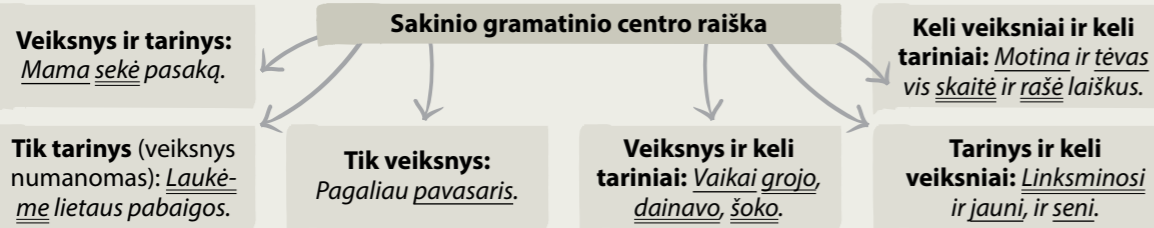
- pagal sakymo būdą ir paskirtį (į **tiesioginius, skatinamuosius** ir **klausiamuosius**; jei sakomi šaukiamąja intonacija, pakeltu balsu, jie tampa **šaukiamaisiais**);
- pagal antrininkų sakinio dalių buvimą ar nebuvimą (į **neišplėstinius** ir **išplėstinius**);
- pagal gramatinių centrų skaičių (į **vientisinius** ir **sudėtinius**).

Rokas sako kalbą.
Rokas susikaupęs bendraklasiams sako sveikinimo kalbą, skirtą mokyklos jubiliejui.

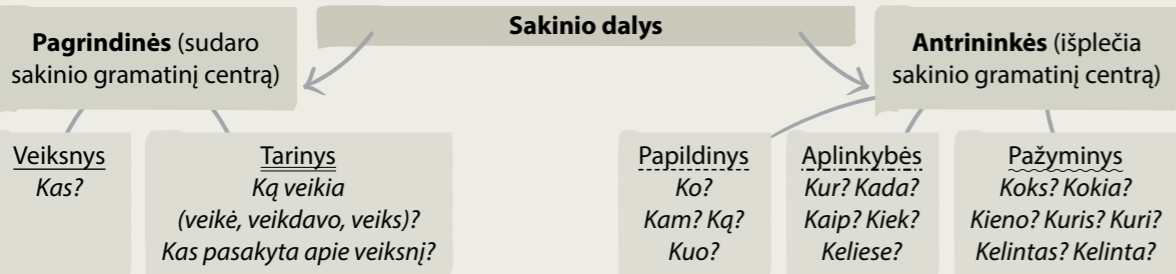
Miglė rašo rašinį.
Miglė susikaupusi rašo samprotavimo rašinį apie atsakingumo svarbą.

Vientisinis sakiny – sakiny, turintis tik vieną gramatinį centrą.

Kas yra sakinio dalys ir kaip jos skirstomos?

Sakinio daly – pagrindiniai sakinio sandaros vienetai, skiriami pagal prasmę, funkciją ir gramatinę formą.

Sakinio dalimis gali eiti tik savarankiškosios kalbos dalys: daiktavardis, būdvardis, skaitvardis, įvardis, veiksmažodis,rieveiksmis, jaustukas, išiktukas. Nesavarankiškosios kalbos dalys – jungtukas, prielinksnis, dalelytė – sakinio dalies nesudaro, tik atlieka pagalbinę (tarnybinę) funkciją: jungia kitas sakinio dalis arba prie jų prisišlieja. Sakinio dalių nesudaro ir savarankiš-

ki sakinio žodžiai, klausimais nesusiję su kitomis sakinio dalimis, pavyzdžiui, kreipinys, įterpinys. Sakinio dalis gali būti reiškiamą ne tik vienu žodžiu, bet ir žodžių junginiu, pavyzdžiui: *Kelias galėtų būti tiesesnis* (kas pasakyta apie kelią? – *galėtų būti tiesesnis*). *Tu pažįsti mane nuo mažų dienų* (nuo kada pažįsti? – *nuo mažų dienų*).

Kaip atpažinti sakinio dalis?

● Nustatykite sakinio dalies funkciją sakinyje (veiksny žymi sakinio veikėją, tariniu teigiamas ar neigiamas veiksmas, būseną ar ypatybę, papildiniu pasakomas veiksmo ar būsenos objektas, pažyminy reiškia požymį, ypatybę, aplinkybės žymi veiksmo vietą, laiką, būdą ir kt.).

● Kelkite klausimus (veiksnyui iš tarinio, tarinyui iš veiksnio, papildinyui ir aplinkybėms iš tarinio, pažyminyui iš veiksnio, tarinio vardinės dalies, papildinio ar aplinkybių): *Šiandien aštuntokai žais su devintokais lauko tenisą.*

aštuntokai → *žais* → *tenisą.*

Šiandien → *žais* → *su devintokais* → *lauko*

Ką aštuntokai veiks? → *žais*

Kas žais? → *aštuntokai*

Ką žais? → *tenisą.*

Kada žais? → *Šiandien*

Su kuo žais? → *su devintokais*

Kokį tenisą? → *lauko*

● Sakinio dalys – žodžiai, sakinyje atsakantys į tam tikrus klausimus. Be sakinio negalima iškelti tikslaus klausimo pasirinktam žodžiui, todėl negalima pasakyti, kuri sakinio dalis jis yra.

? **KĄ SUPRATOTE?**

- Kas parodo, kad sakiny yra vientisinis? Įrodykite pavyzdžiais.
- Kas sudaro sakinio gramatinį centrą? Pateikite pavyzdžių.
- Kaip skirstomos sakinio dalys? Pagrįskite pavyzdžiais.

UŽDUOTYS IR ĮSIVERTINIMAS

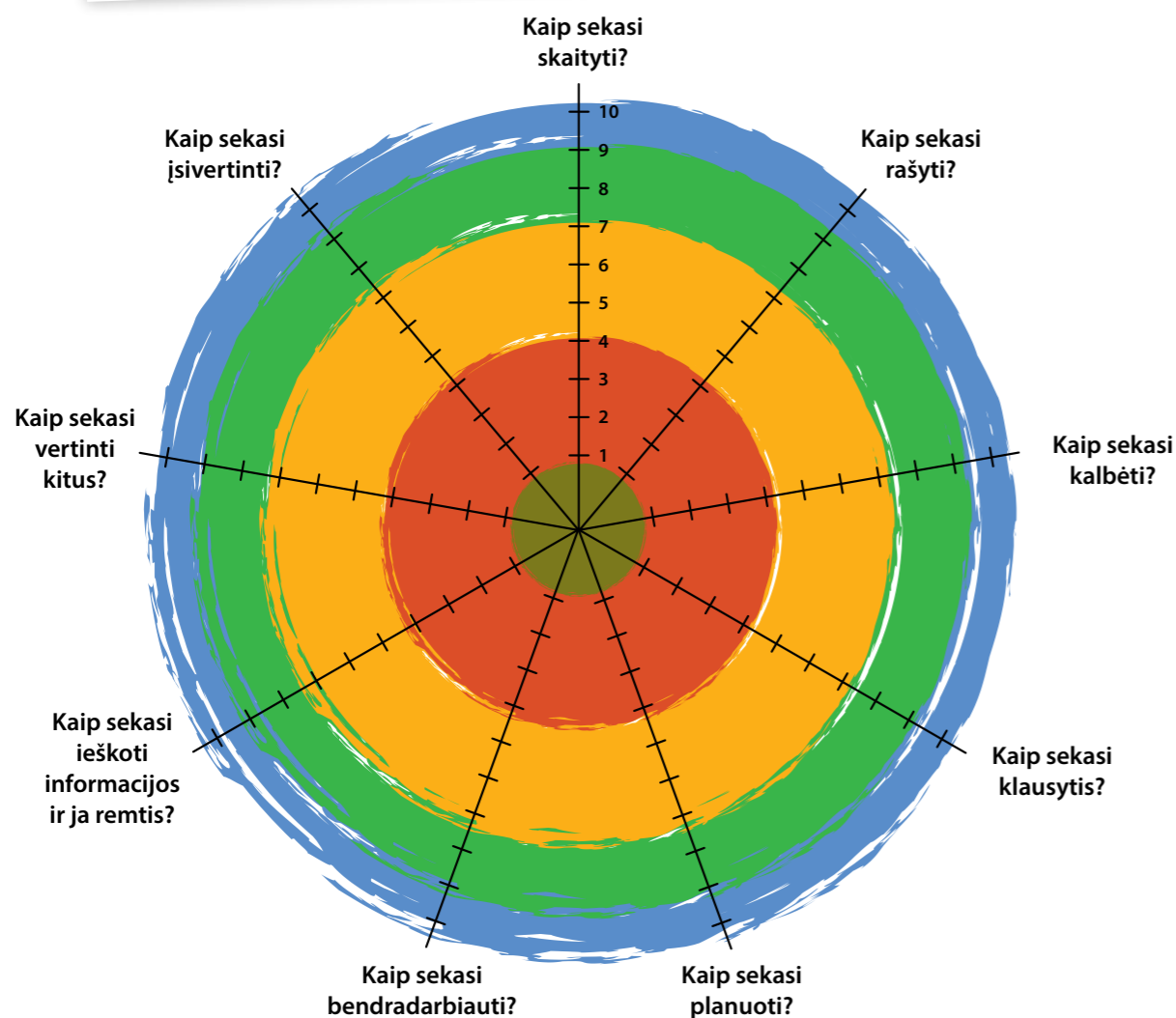
- Išrašykite** vientisinius sakinius ir **pabraukite** jų gramatinius centrus.
Turėčiau parašyti knygos įžangą, tačiau neįstengiu. Nuščiuvimas tapo man vienintele galima laikyena šios tikrovės glėbyje. Viską pasakys vaikai. Knyga apie tai, ko neįmanoma išvengti. Nedrįstu sakyti – ji skirta suaugusiems. Daugybė suaugusių žmonių niekada nesuauga.
Vanda Juknaitė, *Tariamas iš tamsos*
- Sutartiniais ženklais **pažymėkite** sakinio dalis, **kelkite** joms klausimus.
1. *Tarp pūvančių pernykščių lapų mėlynavo žibučių akelės.* 2. *Jis labai ryškiai pamato prie aukštos liepos priglundusią nedidelę, bet dailiai suręstą trobelę.* 3. *Mano žvilgsnis užkliudė pageltusius sąsiuvinis ir knygas.* 4. *Nevaryk savo dievų į medį.* 5. *Ar ateis kas ir pasakys teisybę?* 6. *Kitais metais tavęs nebebus čia.*

- Parašykite** po sakinį pagal pateiktas schemas.
1. _____
2. _____
3. _____
ir _____
4. _____
5. _____
ir _____
- Pasirinkite** tris sakinius iš trečios užduoties ir **padiskutuokite** (pateikite bent po tris argumentus už ir prieš), kodėl šie sakiniai galėtų ar negalėtų būti straipsnių temos. **Pateikite** pavyzdžių.

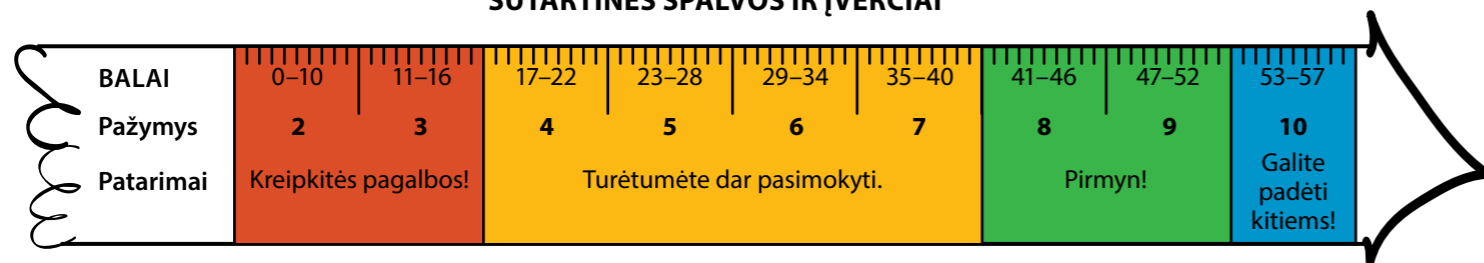
ATRADIMŲ ŽEMĖLAPIS

APMAŠTYKITE VEIKLOS SRITIS IR ĮSIVERTINKITE

- Jeigu reikia, prašykite mokytojo, tėvų, draugų pagalbos.
- Nuspręskite, kaip taisysite spragas ar tobulinsite savo gebėjimus.
- Pildykite su mokytoju sutartos formos „Mokymosi dienoraštį“, kaupkite savo darbus.

SUTARTINĖS SPALVOS IR ĮVERČIAI

PRIEDAI. KAIP ATPAŽINTI, ŽYMĖTI IR NAGRINĖTI?

GRAMATINĖS SANTRUMPOS

I. Kalbos dalys

daikt. – daiktavardis
 tikr. – tikrinis
 bendr. – bendrinis
 būdv. – būdvardis
 papr. – paprastasis
 įvardž. – įvardžiutinis
 veiksm. – veiksmazodis
 sangr. – sangražinis
 beasm. – beasmenis
 I, II, III asm. – asmenuotė
 1, 2, 3 a. – asmuo

es. l. – esamasis laikas
 būt. k. l. – būtasis kartinis laikas
 būt. d. l. – būtasis dažninis laikas
 būs. l. – būsimasis laikas
 ties. n. – tiesioginė nuosaka
 tar. n. – tariamoji nuosaka
 liep. n. – liepiamoji nuosaka
 dal. – dalyvis
 veik. – veikiamasis
 neveik. – neveikiamasis
 pusd. – pusdalyvis

pad. – padalyvis
 skaitv. – skaitvardis
 kiek. – kiekinis
 kelint. – kelintinis
 įv. – įvardis
 priev. – prieveiksmis
 priel. – prielinksnis
 jung. – jungtukas
 dalel. – dalelytė
 jaust. – jaustukas
 išt. – ištiktukas

II. Sakinio dalys

veiksn. – veiksnys
 tar. – tarinys
 pap. – papildinys
 pažym. – pažyminy
 apl. – aplinkybės
 v. apl. – vietos aplinkybė
 l. apl. – laiko aplinkybė
 b. apl. – būdo aplinkybė

III. Giminė, skaičius, linksnis, laipsnis

vyr. g. – vyriškoji giminė
 mot. g. – moteriškoji giminė
 bev. g. – bevardė giminė
 vns. – vienaskaita
 dgs. – daugiskaita
 vard., V. – vardininkas
 kilm., K. – kilmininkas
 naud., N. – naudininkas

gal., G. – galininkas
 įn., Įn. – įnagininkas
 viet., Vt. – vietininkas
 šauks., Š. – šauksmininkas
 nelyg. l. – nelyginamasis laipsnis
 aukšt. l. – aukštesnysis laipsnis
 aukšč. l. – aukščiausiasis laipsnis

SUTARTINIAI ŽENKLAI

Žodžio dalys

∩ – šaknis
 □ – galūnė
 ^ – priesaga
 ⊣ – priešdėlis
 ⊞ – kamienas
 ∪ – sangražos dalelė
 ○ – intarpas
 ⊞ – sudurtinių žodžių jungiamasis balsis

Sakinio dalys

_____ – veiksnys
 _____ – tarinys
 – papildinys
 ~~~~~~ – pažyminy
 ..... – aplinkybė

Sakinio dalių schemas

□ – veiksnys
 □ – tarinys
 △ – papildinys
 ▽ – pažyminy
 ◇ – aplinkybė

Dialogas

Až – autoriaus žodžiai
 Tk – tiesioginė kalba